

— melyet a kötet végén számos dokumentációs anyaggal egészít ki — az olvasó számára azonban néhány kérdést nem tisztáz kellően. Így a gazdasági helyzetről szinte egyáltalában nem esik szó, sem az 1900—1903-as válságról, pedig feltételezhető bizonyos összefüggés a munkások helyzetében beálló rosszabbodás s a válság között. Hasonlóan nem tűnnek ki elég világosan azok a speciális okok, pl. Németország többi szénmedencéjével szemben, melyek eme hatalmas méretű sztrájkmozgalom kirobbanását előidézték. A könyv egészére ugyan nem, de egyes helyekre jellemző a szociáldemokrata párt túlságosan negatív, egyoldalú beállítása. Túlzottnak tekinthető — nézetem szerint — az a beállítás, miszerint az új bányatörvény rontott volna a bányások helyzetén.

Dieter Fricke munkája — egyes vitatható vagy nem teljesen kielégítő megállapításai ellenére — méltó emléket állít a német munkásosztály eme nagy megmozdulásának.

RÁNKI György

EMLEKKÖNYV KELEMEN LAJOS SZÜLETÉSÉNEK NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJÁRA

A Bolyai Tudományegyetem Történet- és Nyelvtudományi Karának megbízásából szerkesztette: Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila

(Kolozsvár. 1957. 700 l. : 51 képtábla. A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai I. Tanulmányok)

Az erdélyi tudományos életéről, a levéltárak, múzeumok és könyvtárak csendes falai közt folyó kutatásokról a magyar történeti közvélemény az elmúlt időszakban aránylag keveset hallott, s ha egyes tanulmányok révén bepillanthatott is az ottani munkába, pontos képet nem alakíthatott ki róla. Azt tudtuk, hogy azoknak a sorában, akik a második világháború zaklatott éveiben keletkezett sebek begyógyításán fáradozó százas történeszek is jelentős munkát végeznek — hogy a marxista szemlélet alapján álló fiatal kutatónemzedék a történettudományban ott is új utat tört és egyre több fontos kérdést old meg; a tervek és eredmények méreteit, sokoldalúságát, a megvalósítás mélyültségét és így az erdélyi marxista történetírás eredményeit áttekinteni azonban mindeddig nem volt módunkban.

Ezért lép most meg bennünket a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem szép kiállítású, gazdag tartalmú kiadványa, amelyben 46 magyar, román és száz tudós egy-egy tanulmánnyal rója le tiszteletét az erdélyi magyar történetírás neosztora, Kelemen Lajos előtt.

Kelemen Lajos az elmúlt évben töltötte be 80. életévét. A bibliográfiai adatokból azt is megtudjuk, hogy 1957 Kelemen Lajos életében egy másik, nem kevésbé fontos tudományos publikációja. Ez a hat évtizedes tudományos írói munkásság fáradságátlan szorgalomról és bámulatra méltó sokoldalúságról tanúskodik. A szűkebb értelemben vett történetírás legkülönbözőbb ágai mellett érdeklődése kiterjedt a néprajzra és a művészet-ismereteinket. De tudománytörténeti szempontból legalább ugyanilyen fontos levéltári és felvilágosító, nevelő munkája. 1918 és 1944 közt az Erdélyi Múzeum levéltárát rendezte, hanem a hozzá felvilágosításért, adatokért forduló és mindig bőségesen kielégített kutatók serege is dicséeri. Tanulmányok, monográfiák előszavaiban rejtőző köszönőszókat bizonyítják, hogy Kelemen Lajos életműve nemcsak saját írásaiiban, hanem a másoknak önzetlenül adott indításokban is továbbél. A Bolyai Tudományegyetem történetész-gárdája is sokat köszönhet neki, s valóban nem szokványos szólam a rektor által írt előszó befejező mondata: „Különös örömet jelent számunkra, hogy egyetemünk most induló tanulmányosorozatát éppen Kelemen Lajosnak ajánlott kötetünkkel nyithatjuk meg.”

Az emlékkönyvek, jellegüknel fogva, cikkeik kaleidoszkópszerű változatosságával, akaratlanul is több-kevesebé tükrözik egy országot, egy tudományág szellemi képét. Az alábbiakban tehát mindenképp tekintsük át a gazdag és sokoldalú anyagot, problémakörönként csoportosítva a címeket.

*

Erdély római-kori történetével négy tanulmány foglalkozik. Bodor András (Napoca a feliratok tükrében) a római-kori Kolozsvár, Napoca jelentőségét és társadalmi képét vizsgálja. Mivel Kolozsvárt a római-kori város feltárása érdekében rendszeres régészeti kutatások nem folytak, s az eddig előkerült reárlarcheológiai anyag kiértékelése sem történt még meg, munkájában csupán a feliratos anyagra támaszkodhatott. A feliratok olvasásában ugyan nem értünk mindenben egyet a szerzővel, tanulmánya azonban jó áttekintő képet nyújt a városi szervezetekről, a társadalmi rétegekről, a vallási életéről. Különösen érdekes a tanulmánynak az a fejezete, ahol a lakosság etnikai összetételéről, a kisázsiai és egyiptomi telepek vallási szervezeteiről szól. Az ásatások hiján vázlatosan megrajzolt topográfiai városkép is figyelemre tarthat számot, márcsak a település kontinuitásának szempontjából is. A római-kori leletek alapján ugyanis valószínűnek látszik, hogy a fallal körülvett római-kori város a mai Fötér környékén terült el, a Farkas utca és a Petőfi utca vonalában húzódo temetők pedig a mai Házsongárdi temető elő-ményei lehettek. A szerző néhány szóval utal arra, hogy a Séta tér elején katonai tábor állhatott, a Fellegváron viszont a római foglalatást is megelőző dák erődnek kellett lennie. Ezek a kérdések valóban érdemesek érdemelnének!

Ásatásokra lenne szükség a tihói táborban is, amelynek romjaiból évről évre kevesebb látható a mélyszántások következtében. Minthogy a tábor területén rendszeres kutatások sohasem folytak, *Ferencci István* „A tihói római táborról” c. tanulmányában a terepen észlelt megfigyeléseit csak a régebbi irodalmi utalásokkal vehette egybe. Ismerteti a terepviszonyokat, majd felvázolja a tábor helyzetét, falszerkezetét, kapuit, a táborhoz vezető utat. Utal arra, hogy a tábor valószínűleg többször átépítették. Az erőd történetét tanulmányozva, a korábbi véleményekkel szemben kimutatja, hogy a Meszesen végigvonuló dáciai limeszakasz erődláncolatában a tihói tábornak, mint a limes északi bástyájának, kulcsfonti helyzete volt.

Az udvarhelyszéki székelyszentmihályi régi unitárius templom 1842-ben történt lebontásakor a templom alapjaiból hét római oltárkö maradványai kerültek elő. *Ion I. Russu* cikke (Un raport epigrafic de la Mihăileni) az egyházközség által akkor fölvetett jegyzőkönyv alapján (melyet teljes szövegében, magyarul közread) közli és értékeli a hét feliratot; belőlük négy publikálatlan volt eddig.

Az ókortörténeti cikkek között a legtöbb érdeklődésre *Constantin Daicovicu* tanulmánya tarthat számot: „Tara lui Dromichaites”, melyben szokott módszerrel egyeztetni össze az írott források adatait a régészeti kutatások eredményeivel. A dák állam kialakulásának kérdése régóta foglalkoztatja a történeszeket. Daicovicu maga is tanulmányok sorában vizsgálta ezt a problémát s mostani rövid cikkét, amelyik a dák történelem egyik lényeges szakaszára világít rá, sem tekinthetjük önmagában elszigetelve. A felvetett probléma ugyanis az, hogy az i. e. III. században Lysimachos ellen harcoló Dromihaitész „ország”-át és Hélishz nevű városát hol kell keresnünk. Daicovicu nova letiőt javasol: a Dromihaitész neve mellett Polybiusnál és Suidasnál is olvasható Odrüsszón népvévet Odrésszón elnevezéssel kell helyettesíteni. Ez egy géta törzs neve, mely az Ordésszós folyó mellett lakott. Ez a folyó, Hérodotosz szerint, a havasalföldi síkság északi részét átszelve ömlik a Dunába és az Argessel volna azonos. Ennek alapján Dromihaitész géta—dáki országa is ezen a környéken, a mai Arges környékén keresendő. Ezt alátámasztja, hogy az utóbbi időben az Arges partjain az i. e. III.—i. u. II. századig terjedő dáki települési nyomok kerültek napfényre. Egyesek úgy gondolják, itt állhatott Burebista fővárosa, mielőtt a Kárpátoktól északra kialakuló theocraticus államközpont megépült volna.

A régészeti és írásos emlékek párhuzamos használatára s ezáltal a koraközépkori erdélyi történelem még megoldatlan kérdéseinek új módszerrel való megközelítésére mutat példát *Kurti Horedt* tanulmánya: „Eine sächsiche Schmiede des 13. Jahrhunderts”. Horedt egy valószínűleg az 1241-es tatárjárás során elpusztult kovasműhely leletanyagát ismerteti. A Nagyszében melletti Sellenberk községben 1874-ben feltárt műhely gazdag anyagából különösen a Brukenenthal-Múzeum ismert fej alakú bronz aquamaniljét emeli ki, melynek egészen közelálló analógiáját a szerző a thüringiai Riethnosthausen-ből a berlini Kunstgewerbe Museumba került aquamanilében ismeri fel. Egybevetve mármost ezt az adatot a gyér és önmagukban elégtelen írott főljegyzésekkel. A szerző meggyőzően tudja bizonyítani, hogy a XII—XIII. században Szászországból is jöttek telepek Erdélybe. A tanulmány eredménye így igazolja a mindeddig csak mondaként nyilvántartott rajnai és szász bevándorlásról beszélő főljegyzéseket; egyben példa arra, hogy bonvolult kérdések megoldásában hogyan segíthetnek egymásnak az archeológia és a történelem.

Az archeológiai tanulmányokat világos térképek és jó fényképek kísérik, amelyek örvendtes előrehaladást jelentenek a korábbi erdélyi kiadványokhoz viszonyítva.

Egyiknek-másiknak fogyatékossága azonban, hogy csak kevésbé használják fel a modern régészeti irodalmat, sőt a magyar szakirodalmat sem aknázzák ki teljes egészükben.

A középkori történettel foglalkozó történeti tanulmányok közül időrendben legkorábbi *Makkai László* „A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései (A „telekese” és „kertese” földhasználat a XIII—XV. században)” c. tanulmánya. Makkai azt vizsgálja, hogy mikor és hogyan alakult ki a magyarországi mezővárosok földhasználatának az a gyakorlata, hogy határak egy részét, mégpedig a termelés szempontjából legfontosabb részét a jobbágy telki rendszertől független szabad magán földként használták, melynek hasznosításába a földesúr sem szólt bele. A cikk, mely módszertani és tartalmi szempontból egyaránt figyelmet érdemel, csupán Pest megyével, ezen belül is elsősorban Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös mezővárosokkal foglalkozik, s vizsgálódásai befejeztével maga is jelzi, hogy gondolatmenetének számos pontját ez idő szerint megfelelő mennyiségű adattal nem lehet alátámasztani. A forrásanyag hiánya következtében keletkezett hézagokat azonban éppen gondolatmenetének logikájával, az egymástól időben és térben távolabb álló adatok következtetések összekapcsolásával hidalja át. Erre különlegesen szép példát ad akkor, amikor a „telek” fogalom jelentésváltozásainak vizsgálatával a nyert eredményeket történeti síkon alkalmazza. Kutatásainak eredménye az, hogy fenti három mezővárosban a szolgaparasztok szökése következtében műveletlené vált földesúri allodiumokat a mezővárosok lakossága, „valamilyen módon” megszerezte, s hogy ez a folyamat időben a szabályozott talajváltó rendszer elterjedésével ill. a jogilag egységes jobbágyosság kialakulásával esik egybe. Makkai eredményei további kutatásra kell hogy serkentsenek. Középkori társadalom- és gazdaságtörténetünk egyik komoly kérdése nyerne megoldást, ha a Pest megyei fejlődésről mondottakat országosan általánosítani lehetne. A tanulmány komplex módszerét ebben az esetben óvatosan tovább lehetne fejleszteni és más területeken is lehetne alkalmazni.

Módszertanilag is mintaszerű *Bónis György* cikke, „A somogyvári formuláskönyv”. ról. Bónis a marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtárban őrzött XIV. századi formulás könyvet veszi vizsgálat alá. Részletes körültekintéssel meghatározza a könyv összeállításának korát, jellegét, majd a formulák között található bírói iratokból, azok családi és helynév anyagából megállapítja, hogy egybehangzóan Somogy megyére, közelebből a somogyvári bencés konventre mutatnak, mely 1224-től az 1460-as évekig folytatott hiteleshelyi működést. A formulás könyv különben — az Anjou-kori Ars Notarialis mellett egyetlen ismert középkori formulás könyvünk — értékes adalékokkal járul a XV. század magyar jogtörténetéhez, egyben pedig sejteti azt az utat, mely éppen az ehhez hasonló, közkézen forgó, tanító célzatú gyűjteményekben kereszttel élvezett a magyar világi jogászság körében élő helyi szokások egyesítéséhez, annyira, hogy egyes elemek Werbőczy Hármaskönyvében is megtalálhatók.

Gustav Gündisch (Winz und die sächsische Nationaluniversität) aprólékos adatok sorozatának összeállításával érdekesen és tanulságosan mutatja be, hogyan sikerült a marosi kereskedelem révén mezővárossá fejlődött Alvinének a XIV. század végére az erdélyi vajda joghatósága alól a szász autonóm szervezetbe átkerülnie. Majd pedig amikor a XV. századi török betörések visszaveték a város fejlődését, a megrikult lakostól, hogy magában irtókosoknak adományozza. Tanulmánya meggyőzően mutatja a középkori Erdély jogi, társadalmi és gazdasági problémáinak szoros, egymástól elválaszthatatlan összefüggését. A cikk függelékében közölt két XVI. század eleji irat, mint az erdélyi társadalmi élet két érdekes és fontos dokumentumára külön is felhívjuk a figyelmet.

Hunyadi Jánossal 3 tanulmány is foglalkozik. *Mihail Dan* számos adat felsejlesztését a környékre és a török előnyomulásától fenyegetett népek népi önkéntesei alkották (Hunyadi hadserégének összetétele és jellege). Munkája, mely Hunyadi hadserégéről és hadművészetéről készülő nagyobbné monográfiájának egy része, érdekesen egészíti ki a magyar hadtörténelem által a legutóbbi időkben végzett kutatásokat. — *Cselényi Béla* „Az 1456-dik évi nádorfehérvári csata néhány részletkérdéséről” c. tanulmányában a lühedt oklevél-hamisító Marnavics Tomkó János boszniai püspök két hamisítványának a történeti irodalomban való utóéletéről számol be (Despre două documente false: al lui Ioan de Hunedoara și al lui Matia Corvin, din anii 1448 și 1459). Az okiratokról ad lui Ioan de Hunedoara și al lui Matia Corvin, din anii 1448 și 1459). Az okiratokról de az eddig elkerülte a figyelmet.

Amilyen öröndetes a XV. századra vonatkozó tanulmányok sokasága és sokfélesége, annyira sajnálatos, hogy a következő évszázadokkal, közelebből a XVI—XVII. századi történelemmel alig egy-két tanulmány foglalkozik. *Biró Vencel* (Erdélyi XVI—XVII. századi kereskedelem történetéhez) a fejedelmi Erdély korára vonatkozó kereskedelmi adatokat szedte össze és állította egybe, elsősorban a kiadott anyagból. Adatai Fráter György korától 1690-ig terjednek s főleg a külkereskedelemre vonatkoznak. Csak sajnálhatjuk, hogy a szerző nem törekedett adatait összefoglaló képbe foglalni. *Samuel Goldenberg* a kincses város XVI. századi kereskedelmével foglalkozik módszerben és szempontjaiban egyaránt példamutató cikkében (Kolozsvár kereskedelme a XVI. században). Tanulmányából megismerjük Kolozsvár külső és belső kereskedelmi viszonyait, s meglevenedik előttünk, hogyan emelkedett a város, kereskedelme révén, az erdélyi városok élére. Kíváncsian várjuk Goldenbergnek Kolozsvár XVI. századi történelmét tárgyaló nagy monográfiáját, melynek csak egy része az érimített tanulmány.

Kiss András tanulmánya címe szerint levéltártörténeti adalék, valójában azonban ennél jóval több (Kolozsvár levéltára rendjének fejlődése a XIV. századtól a XVIII. század végéig). A tanulmány a kolozsvári városi levéltár rendezési munkálatairól, azok szempontjairól számol be, ezen keresztül azonban bepillantást kapunk a polgárság gondolkodásába, sőt politikai elképzeléseibe is. Érdekes és jellemző szembeállítani az 1580-as éveknek Diósi Gergely nótárius által végzett rendezését és magyar nyelvű regesztáit azzal az értetlenséggel, mellyel a város később kezelte iratait, hogy végül Mária Terézia alatt a királynő ismételt sürgetéseire is csak immel-ámmal tegyen eleget a legsürgősebb rendezési munkálatoknak. *Kiss* tanulmánya beszédesen bizonyítja, hogy a levéltárak történetét ismertető munkálatok nemcsak a közigazgatás-történethez, hanem a polgárság politikai és kulturális magatartásához is igen értékes hozzájárulásokat adhatnak.

Érdekes problémát érint *David Prodan* akadémikus tanulmánya (Munca jobă-gaescu în comitatul Timavei la 1726). Küküllő vármegyében 1726-ban a tömeges jobbágy-szökések folytán olyan mérvet öltött a falvak elnéptelenedése, hogy a Gubernium vizsgálatot rendelt el. Ennek a vizsgálatnak általános eredményeit ismerteti a szerző, s megállapítja, hogy a jobbágyok tömeges szökését a földesúri szolgáltatásoknak a katonai terheket messze meghaladóan súlyos volta okozta. Kár, hogy a szerző nem közölte a megállapításaihoz vezető részletes statisztikai adatokat, mert ez összehasonlításokra és további következtetésekre adott volna lehetőséget.

Jancsó Elemér tanulmánya, „A jakobinus mozgalom hazai hagyományai” a magyar jakobinus mozgalom erdélyi és partiumi megjelenési formáit és a mozgalomban részt vettek tevékenységét ismerteti. Egyrészt új adatokat közöl az erdélyi nemesi és polgári elégedetlenség szervezkedéséről, másrészt szépen megírta, kerek összképbe fogja mindazt, amit erre vonatkozóan a tudományos kutatás mai állásában tudhatunk. Ahogy tanulmányából megtudjuk, a partiumi szervezkedés volt az erősebb: központja Nagyvárad volt, ahol az akadémia professzorai, több megyei nemes és városi polgár tevékenykedett. Erdély fejlődése Magyarországnál elmaradottabb volt (Kazinczy megállapítása szerint „sőtét arisztokratizmus uralkodott a legvilágosabb fejekben is”), a patrióta erdélyi elégedetlenség és a forradalmár elemek a Diana Vadászárságban tömörültek. Közöttük találjuk Baresai Ábrahámot és Wesselényi Miklóst is. Érdekesen bontakozik ki a tanulmány adataiból Kazinczy Ferenc szerepe, aki egyik fő szervezője volt az erdélyi mozgalomnak. Döntő jelentőségű az 1794 júliusában Nagyváradban tartott főispáni beiktatás, ahol a partiumi, erdélyi és a magyarországi elégedetlenség találkozott, s közülük többit bevontak az összeesküvés megindult szervezkedéseibe. *Jancsó* tanulmánya most bebizonyította azt, amit már az egykorú kormányzások is sejtettek, de bizonyítani a jakobinusok elleni perben sem tudtak, hogy az összeesküvésbe Erdély is belekapcsolódott, sőt egyes elképzelések szerint a katonai végrehajtásnak innen kellett volna kiindulnia. Reméljük, hogy *Jancsó* folytatja ez irányú kutatásait: eddigi értékes publikációi után méltán várjuk tőle a felvilágosodás kori Erdély politikai és művelődési törekvéseinek összefoglaló feldolgozását.

A XVIII. század végére vonatkozik *Valeriu L. Bologa* tanulmánya (Informațiu medicale și sanitare despre Transilvania în lucrările a doi savanți italieni din secolul al XVIII-lea). Két olasz tudós, Antoni Canestrini orvos és Felice Caroni polihistor Erdélyről szóló műveiből rajzolja meg az erdélyi és bánági román parasztok életformáját, sanyarú népegészségügyi és táplálkozási körülményeit. A nemcsak orvostörténeti, hanem társadalomtörténeti szempontból is értékes adatok annál fontosabbak, mert ebből az időből a román falusi lakosságra vonatkozóan csak nagyon gyér főljegyzések vannak, azok sem mindig tárgyilagosak, az olasz szerzők élesszemű megfigyelésről viszont nem befolyásolja érdek vagy elfogultság.

A Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, *Andrei Căteea* akadémikus tanulmánya a XIX. század elejére vezet bennünket (Comptoul lui Mihail Gross), 1816-ban a Brassó környéki Gross Mihály több erdélyi, továbbá egy-egy orosz és francia harátjával Bukarestben összeesküvést szőtt a havasalföldi fejedelem, a vezető bojárok és egyházi méltóságok ellen. A gyermekesen szervezeten összeesküvést a fejedelem kémszolgálatla könnyen felgöngyöltette s a részesek közül a magyar alattvalókat hosszú tárgyalás után kiadták az erdélyi kormányszerveknek. Ezek fölött azután a bukaresti vizsgálati jegyzőkönyvek alapján megtartott újabb kihallgatás után erdélyi bíróság mondotta ki az ítéletet. Ezt eddig is tudtuk, Căteea professzor azonban a budapesti Országos Levéltárban általa feltárt újabb adatok alapján most tisztázza az összeesküvés társadalmi és ideológiai hátterét, miközben több ponton vitatkozik S. Stirbuval, a kérdés egyik korábbi feldolgozójával. Végeredményben megállapítja, hogy az összeesküvés azt a társadalmi elégedetlenséget jelzi, mely pár év múlva a Vladimirescu fölkelés kitörését tette lehetővé. A kérdés diplomáciatörténeti lényegét illetően, hogy vajon az osztrák kormány valóban támogatott volna-e egy közös román–szerb megmozdulást, adatok híján ő is csak a feltevésig jut el.

A reformkori Erdély gazdasági problémáit világítja meg *Csetri Elek* érdekes tanulmánya: „Kelemen Benjámín, a haladó gazda (Adatok az erdélyi racionalis gondolkodás 1848 előtti történetéhez)”. Két érsakarátú, tiszta szándékú, haladó gondolkodású férfi, ifjabb Wesszlényi Miklós és zsidói jószágigazgatója, a papi-értelmiségi családból származó Kelemen Benjámín találkozását, s az e találkozásból fakadó eredményeket ismerteti a tanulmány. Elsősorban mezőgazdaságtörténeti vonatkozásban tárgyalja a kérdéseket, a zsidói uradalom és Kelemen magán-középbirtokát illetően, azonban általános történeti vonatkozásban is érdekes adatokat nyújt: így a zsidói könyvtár összetételére, a mezőgazdasági szakoktatás problémáira, a korszerű mezőgazdasági elképzelések és a jobbágyfelszabadításra való törekvések erdélyi összefüggéseire.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetével három tanulmány foglalkozik. A legátfogóbb *Victor Chereșteșiu* tanulmánya: „1848 márciusa az erdélyi románoknak!” (Martie 1848 – la Romni din Transilvania). A szabadságharc történetének mindeddig alig érintett kérdéséhez nyúl: a magyarság és a nem magyar nemzetiségek egymáshoz való viszonyát, illetve e viszony nyomán a magyar forradalmi mozgalomnak és a nemzetiségek politikai megmozdulásainak összefüggéseit vizsgálja 1848 márciusában és áprilisában. Kimitatja, hogy az erdélyi városok román értelmisége lelkesen fogadta a pesti forradalom híreit, s hogy a román sajtó is azt hirdette: a románok azoknak az oldalára állanak, akik március 15-e szent és emberi vívmányainak védői lesznek. A parasztságot a jobbágyi köztársaság megszűnése nyerte meg – s ahogy Chereșteșiu megállapítja, úgy látszott, Erdély románságának óriási többsége szívvel-lélekkel csatlakozik a forradalomhoz s a Habsburg-uralom alatt élő népek szabadságmozgalmait egymásra találják. A mozgalom vezetőinek legjobbjai bíztak is ebben, ez tette ezt a pár hetet széppé és felemelővé. Az objektív lehetőség mégsem kovácsolódott valósággá, Magyarország és Erdély, magyarok és románok közös forradalmi frontja nem alakult ki, sőt a két népet részben külső erőknek sikerült mindjában szembefordítani egymással. A tanulmány ugyanakkor, amikor hangulatosan állítja az olvasó elé a magyar és román törekvések elvi találkozásait, a csak később kirobbanó ellentétek csíráira is rámutat, így a magyar konzervatív és liberális körök nacionalista alapon való érdekegyességére, az arisztokrácia és a császári katonaság együttműködésére s a magyar és nem magyar nemzetiségi vezetők merev szembeállítására. A következőkben persze ehhez még más tényezők is járultak, melyek a nemzetiségi ellentétek politikai kiegyezéséhez vezettek. A magyarországi nemzetiségi politika és ennek speciális erdélyi megnyilatkozásai ahogy a márciusi időkben nem, később sem voltak azonosak – amire Chereșteșiu is utal a jobbágyfelszabadítással kapcsolatban, de azt hisszük ezen a téren további részletkutatások újabb eredményeket hozhatnak, melyek az egykorú román álláspont megismeréséhez közelebb visznek bennünket. Ahogy viszont a román nemzetiség vezetőinek Béccsel való kapcsolatai, Kossuth és a szabadságharcot irányító magyar nemesség politikai állásfoglalásának megrajzolásánál nem hanyagolhatók el. Összefoglalva az elmondottakat: Chereșteșiu tanulmánya komoly hozzájárulás az 1848 tavaszi erdélyi forradalmi helyzet megismeréséhez, nem kevésbé fontos azonban a cikk tudománypolitikai jelentősége sem, az belőle világosan adódó felismerés, hogy a marxista történettudományunk sikerült a régi meddő nacionalista szemléleten felülemelkednie. A cikket ebből a szempontból is örömmel olvastuk, s igen nagy érdeklődéssel várjuk a szerzőnek az erdélyi románság 1848-as szerepéről készülő monografikus feldolgozását: meggyőzősítésünk, hogy a forradalom és szabadságharc történetének egybefonódó politikai és nemzetiségi törekvéseit csak ezen az úton, valamennyi érdeklét nép tudósainak együttes munkájával tisztázhatjuk majd megnyugtató módon.

Julius Bielz a szabadságharc történetének egyes részleteivel kapcsolatban a képanyag általános forrásértékére és értékelésére mutat rá (Die Revolution 1848/1849 in Hermannstadt im Spiegel bildlicher Darstellungen. Ein ikonographischer Umriss). A négy nagyszabedű hadművelet ikonográfiai anyagát ismerteti; az egyes képeket gondos bibliográfiai leírással, a hitelességükre való utalással látja el, majd az egészet kiegészíti az egykorú portréanyaggal. Tanulmányának tudományos szervezési tanulsága is van: nagykönyvtárainak komolyabb gondot kellene fordítaniok metszetyűteményükre.

Imreh István „Adatok Gábor Áron életrajzához” c. új adatokat feltáró tanulmányának fokozott jelentőséget ad, hogy a témára vonatkozó helyi jellegű forrásanyag 1849-ben, illetve 1945-ben majdnem teljesen elpusztult, ezért elsörendően fontos minden fellelhető adat nyilvántartása. Erdélyi vonatkozásban ezt a munkát végezte el Imreh István. Érdemes volna szervezeten összegyűjteni a Magyarországon található adatokat is, s ezzel előkészíteni egy modern Gábor Áron monográfia megírását.

A tragikus körülmények közt elhunyt *I. Tóth Zoltán* professzor tanulmánya (Bálcescu az ember) a szerző most sajtó alá kerülő posthumus munkájából, Bálcescu életrajzából közli a zárófejezet egy részét. Jól kiválasztott és jellemző részlet: világosan mutatja a tárgyi adatok fényében Bálcescu politikai és társadalmi felfogását, a román jobbjátság embertelen kizsákmányolásának akkor szokatlanul határozott felismerését. Megmutatja a lángoló reformer Bálcescunak egyetemes és tiszta emberséget, végül pedig a szerző kimagasló tartalmi és stilisztikai készségét a politikai lélekábrázolás területén.

Áttekintve most már összefoglalóan a történeti stúdiumokat, színes és gazdag kép bontakozik ki előttünk. Bár az emlékkönyv korántsem képviseli az Erdélyben folyó összes történeti kutatásokat, talán mégis jogunk van belőle bizonyos általános következtetéseket levonni. Azt látjuk, hogy különösen a művelődés és gazdaságtörténet egyre több hivatott kutatóra talál, ami annál jelentősebb, mert a polgári történetírásnak a mulasztásai ezen a téren a legnagyobbak. Reméljük, hogy a korai feudalizmusra és a XIX. századra megmutatózó érdeklődés a XVI–XVIII. századra és az utolsó félszázad történetére is kiterjed majd, ahol számos megoldatlan és még kutatóra váró feladat van. Nem közbömbös ezeknek a kérdéseknek megvizsgálása a mi magyarországi történetírásunk szempontjából sem. Számos olyan esemény és jelenség van, melynek megismerése csak a két ország historikusainak együttes munkájával történhet eredményesen.

*

Rátérve az irodalomtörténeti tanulmányokra, a bírálónak mindenekelőtt azt kell megállapítania, hogy a kötetben egyetlen tanulmányt sem talál, amely közvetlenül szaktudományra körébe tartoznék, ha azt szokásos, hagyományos módon értelmezi. A több évtizedes munkásságra visszatekintő, nagynevű irodalomtörténészek közül Jancsó Elemér – ahogy láttuk – a magyar jakobinus-mozgalom Erdélybe átnyúló szárait nyomozza, s cikkében ha szóba kerülnek is a haladó értelmiség képviselőiként írók, csak életrajzuk, s azon belül is csak a szervezkedésben való részvételük érdeklő, csak életrajzuk, s azon belül is csak a szervezkedésben való részvételük érdeklő a szerzőt; *Kristóf György* Meltz Hugó kolozsvári munkásságáról, és a hatására kialakult Petőfi-kutató iskoláról, végeredményben tehát az irodalomtörténet történetéről ír (Meltz Hugó, a kolozsvári Petőfi-irodalmi iskola megalapítója). A kötet szerkesztőinek szándékán kívül a témák ilyen alakulásában nyilvánvalóan része van annak a ténynek, hogy az irodalomtörténeti kutatások köre – Magyarországon és Erdélyben egyformán – kitágult: világosan kell látnunk elődeink munkásságát, ki kell választanunk a polgári múltból azt, ami helyes és használható; az írók és művek a kor politikai és társadalmi harcái között vizsgáljuk, s hogy ezt megteheszük, sokkal alaposabban kell ismernünk az elmúlt századok művelődési intézményeit, oktatásügyét, társadalom- és természettudományát: egyszóval mindazt, amit általában művelődéstörténet néven szoktak egybefoglalni, s amelynek egyes, korábban még alig differenciált alkotórészei egyre inkább önálló, tudománytörténeti szakokká fejlődnek.

E szélesebb területet átfogó szemlélet szerint már igen gazdag a kötet anyaga. A tárgykörünkbe tartozó cikkeket jelentős része – a kötet terjedelméhez és a tudományos természet megkövetelt arányához képest feltűnően nagy számban – intézmények történetével foglalkozik. Az olvasó nagy örömmel állapíthatja meg, hogy az olykor több századostól múltú könyvtárak, kézirattárak és múzeumok megtalálták helyüket a Román Népközösség társaságban, és most a hatalmas politikai és gazdasági átalakuláson keresztül, fejlődő ország kulturális életének fontos tényezőivé váltak. A kolozsvári unitárius kollégium nagykönyvtára ma mint a RNK Akadémiája Kolozsvári III. sz. könyvtára őrzi régi kincseit, és tárja azokat a kutatók elé, elsősorban természettudományi és földrajzi munkákat ajánlatva feldolgozatlan vagy kevésbé ismert kéziratok közül (*Bencédi Pál*:

A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáráról). A leírások szakszerűek, pontosak, s amennyire megállapítható, híven adják vissza a történeti szempontból olykor igen jellemző helyesírást is. Néhány feltűnő helyen azonban nem ártott volna bizonyos szokatlan alakokra és más különosságokra felhívni a figyelmet, hogy az olvasó ne szimatoljon sajtóhibát ott, ahol nincsen. — A marosvásárhelyi református kollégium nagykönyvtára jelenleg mint Bolyai Tudományos könyvtár szolgálja a művelődést (*Farczady Elek: A marosvásárhelyi Bolyai tudományos könyvtár*). Történetében 1950–51-ben új korszak kezdődött: új helyiséget, rendes ellátmányt kapott, s személyzetét nyugodt körülmények között fejleszti tovább a százados intézményét. Az állomány főként a XVIII–XIX. századi tudományosságot képviselő könyvanyagot foglal magában. — A nagyenyedi kollégium nagyhírű múzeuma is — mint *Vita Zsigmond* mondja (A nagyenyedi kollégium múzeumának kialakulása és fejlődése) — a szélesebb néprétegek művelődésének szolgálatában áll. — A cikkeket író az erdélyi hagyományok és kultúra szinte rajongó szeretetével, a rájuk bízott kincsek iránti féltő gondalmal mélyítették tovább és egészítették ki újabb levéltári kutatásokkal elődeik ilyen tárgyú stúdiumait. Példaként leginkább Farczady Elek tanulmánya kínálkozik, akinek tudományos tárgyilagosságú mondatain hol itt, hol ott bukkan fel egy-egy jelző, félmondattal vagy felső, a szerző mély érzelmeiről tanúsokodva, hogy aztán a cikk végén őszinte, meleg szavakban ünnepelje Kelemen Lajost.

A kötet két iskolatörténeti cikket tartalmaz. *Benkő Samu* a marosvásárhelyi kollégiumban alakult Olvasó Társaságot és a diákok reformkori mozgólódását ismerteti (A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben), *Szentmártoni Kálmán* a torockói unitárius iskola történetéhez hoz néhány új adatot a XVIII. századból (Adatok a torockói iskola történetéhez).

A tudománytörténet keretébe tartozik *Kós Károly* Orbán Balázsról írott szép tanulmánya (Orbán Balázs a néprajzkutató), mely a nagymunkájú tudós néprajzkutató pályájának kialakulását és eredményeit méltatja és értékeli a Székelyföldről írt munkái kapcsán. Ugyancsak a tudománytörténet keretébe tartozik *Pataki József* cikke, melyben a marosvásárhelyi kollégium ügybuzgó könyvtárosának, *Koncz József*nek és az erdélyi származású kiváló román történésznek, *Nicolae Densusianunak* tudományos természetű levelezését ismerteti (A magyar és román tudományos kapcsolatok történetéhez). Közleménye megmutatja, hogy a múlt század második felében, amikor az akadémiai intézményes és hivatalos kapcsolatok még egészen fejletlenek, milyen nagyjelentőségű volt a tudomány munkásainak személyes kapcsolata.

Végigtelkintve az ismertetett tanulmányokon, itt sem hallgathatjuk el két észrevételünket. Az egyik az, hogy egyetlen cikk sem foglalkozik XVI–XVII. századi témával, annak a korszaknak jelenségeivel, amelyben Erdély kulturális tekintetben hatalmas vívmányokkal dicsekedhetik. Hiányzik a reformáció története, a nagy fejedelmek egész korszakának minden kulturális eredménye, s ezzel együtt az a tág európai horizont, amely előtt ekkor, de később is, Erdély történelme zajlott, az a Londontól Moszkváig minden fontos európai jelenséget szemmel tartó érdeklődés nyoma, amellyel az említett századok erdélyi embere eltájékozódott a világ bonyolult jelenségei között, s amelynek emlékét — könyvek formájában — maig őrzik az erdélyi kulturális intézmények.

Az Emlékkönyv művelődéstörténeti tárgyú cikkeinek anyaga alapján kínálkozik a második észrevétel. Úgy tűnik, mintha az intézmények történetének és mai helyzetének felmérése után arra készülné a kutatás, hogy Erdély tudományosságának történetét dolgozza fel. A leírások alapján legalábbis erre csábít a közgyűjtemények anyaga, s úgy látszik, hogy a megmunkálók sem hiányoznak hozzá. *Benczédi Pálnak* bizonyosan lenne mondanivalója az unitárius fizikákról, *Farczady Eleknek* talán *Mátyus Istvánról* és könyvtáráról, *Vita Zsigmond* cikkének befejező szakasza pedig határozott, átgondolt és eredeti megfogalmazásával szinte valami nagy mű elé kívánczik, amely az erdélyi világi értelmiség kialakulását tárná fel.

Tóth Kálmán mintaszerű, alapos tanulmánya (Könyvnyomtató Makai Nyíró János deák) talán első feckéje lehetne ennek a kutatómunkának. Tárnya — az erdélyi nyomdászat története — nem új, de olyan területről való, amelyet újból fel kell mérni. A szerzőt gondos és elmélyedő kutatásai nagyjelentőségű eredményekre vezették: ma ismeretlen nyomtatványokról ad hírt, ismeretek létrejöttének körülményeit magyarázza meg. Nyomdászát, *Makkai Nyíró Jánost*, a kor társadalmi életének bonyolult összefüggésében mutatja be, szoros kapcsolatban Erdély és Európa nagypolitikájával és kultúrájával. Az olvasónak nem lehet más kívánsága, mint hogy minél előbb olvashassa a kolozsvári nyomdászat 1622-vel kezdődő újabb szakaszának történetét, amit a cikk végén, ha nem is egyenes szóval, megígér a szerző.

A kötet művészettörténeti tanulmányai ugyancsak élénk tudományos életről és ehhez kapcsolódó örvendetesen fejlődő műemlékvédelemről tanúsokodnak. A művészet-történet tárgykörébe sorolható tanulmányokat nem könnyű valamilyen ismertetés rendbe szedni, erdélyi vonatkozásaikon túl, korban, témában annyira szerteágazók. Legtöbbje Kolozsvárral foglalkozik, ami érthető, ha a kincses város szerepét és jelentőségét az erdélyi művészetben tekintjük. Ezen kívül egy-egy tanulmány foglalkozik a Bethlenszentmiklósi, Gelence, Nagybánya művészetével, illetve műemlékeivel.

A Kolozsvárral foglalkozó írások élére kívánkozik *Debrezenci Lászlónak* „Az 1953. évi kolozsvári műemlék-összeírás építéstörténeti eredményei” c. tanulmánya, többféle szempontból is. A műemléki anyag védelme és a védelem előfeltételét alkotó számbavétele a művészeti anyag gondozásának, a kutatás számára való feltárásának első és elengedhetetlen feltétele. Debrezenci ugyan csak a kolozsvári műemlékösszeírással foglalkozik behatóbban, de azt is megtudjuk tőle, hogy azonos időpontban, azonos elvek, nyomtatványok és szervezet segítségével egész Erdélyben végrehajtották a műemléki anyag feltárását, nyilvántartásbavételét. Bizonyos fokig jellemző ez a tény azért is, mert mi magunk is a magyar műemlékvédelem legfontosabb feladatainak ismertük és mint alapvető kérdést oldottuk meg, ha a gyakorlatban más módon is. (Vö. *Genthon István: Magyarország műemlékei*. Bpest. 1951). Az erdélyi összeírás szempontjai — amennyire Debrezenci tanulmányából kitűnik — bizonyos fokig tágabbak voltak, mint a mieink. A magyar műemlékvédelem is áttörte a század elején kialakult merev korlátokat és a műemléknyilvántartás során a XX. század első éveiből is felvett néhány jelentékeny emléket — erdélyi kollégáink azonban úgy látszik, ezen is túlmentek. A XIII. századból 6, a XIV-ből 2, a XV-ből 11, a XVI-ből 13, a XVII-ből 7, a XVIII-ből 73, a XIX. század első feléből 85, a másodikból 5, a XX. századból 3 emlék (a Móccok útján levő ref. templom, Kós Károly műve 1913-ból, a Malinovszki téri gk. katedrális és a Horea úti gk. kis templom) kerül a műemlékek közé. Debrezenci László a jegyzék összeállítását, s az azzal kapcsolatos kutató munka során szerzett megfigyeléseit megkísérli a város építéstörténetére vetíteni, ami elvben kétségtelenül helyes, eredményében érdekes és értékes kísérlet, még ha a későbbi részletes tudományos feldolgozás esetleg az általa rajzolt képet egyes vonatkozásokban módosítja is.

Ugyancsak a műemlékvédelem körébe tartoznak a kolozsvári Szt. Mihály templom 1956/57. évi helyreállításáról (*Bágyuj Lajos: Beszámoló a kolozsvári Szent Mihály templom 1956/57. évi helyreállítási munkálatairól*) és az ennek során feltárt falképekről (*Darkó László: A kolozsvári Szent Mihály templom 1956/57. évi helyreállítása során feltárt falfestményekről*) szóló tanulmányok. Csak a legnagyobb örömmel lehet regisztrálni, hogy a tanulmányokból ítélve a helyreállító és az ezt megelőző feltáró munka korszerű és minden kritikát kiálló elvek alapján, kitűnő gyakorlati kivitelben valósulhatott meg. A templom szentélyének helyreállítása, az eredeti gótikus helyzet rekonstruálása, s ezzel kapcsolatban a szentély állagának biztosítása olyan nagy feladat volt, mellyel tervezés formájában már a korábbi műemlékvédelem is foglalkozott, megvalósítására azonban most került sor. Váratlan és örvendetes eredménye e munkának, hogy számos értékes lelet napfényrehozásával tovább gazdagodott a templom művészi értéke. Nemesak a barokk boltzat által eltakart kőrácsos ablakok helyreállítására gondolunk, hanem azokra a pillérfőkre, melyeken a gótikus virág és levéldísz mellett értékes figurális jelenetek is helyet kaptak. Egyik közülük a kőfaragó munkát ábrázoló: egy fiatalotny faragó munkás alakját örökíti meg, ami a maga nemében egyedülállóan mondható. Egy másik pillérfőn pedig, a szerző szerint, a kassai dóm káptalanai sekrestyéjének seprővel veri. Ez utóbbi ikonográfiai szempontból a kassai dóm káptalanai sekrestyéjének egyik gyámkövével tart rokonságot (vö. *Gerevich László: A kassai Szent Erzsébet templom szobrászata a XIV–XVI. században*. Bpest. 1935. 43. l.). Ha ez a kapcsolat valóban fennáll, akkor Gerevich Tibor — sajnos csak előadás formájában ismert — megállapítása szerint (A szobrász Kassai István és a kassai humanizmus) a dombormű az ún. hárompálcás büntetés megörökítése lenne. Bár a fényképek után ítélve a két dombormű között szorosabb stílusi kapcsolatot nem lehet feltételezni, a kolozsvári és a kassai műhely ismert viszonya mellett ez sem lenne kizártnak tekinthető.

A helyreállítás során a szentély melletti kápolnában, a mészréteg alatt, viszonylag jó állapotban levő falképek és néhány töredéket hozott napfényre Darkó László. A freskók java a XIV–XVI. század fordulójáról való és gótikus stílusúak, de a szent Sebestyént ábrázoló falképen már határozottan reneszánsz jeleket is találunk, s így azt Darkó a XV–XVI. század fordulójára keltezi.

A közzétett művészeti anyag értékét, a feldolgozás gazdag szempontú módszerét tekintve méltán sorakozik a felsoroltak mellé *Jakó Zsigmond* tanulmánya (Az otthoni művészet a XVI–XVII. századi Kolozsváron). A XVI–XVII. századi kolozsvári

városi levéltár anyagának módszeres átvizsgálásával, ezen belül is elsősorban a hagyatéki leltárak és osztály-levelek bőséges felhasználásából a városi polgárság anyagi műveltségét vizsgálja a szerző. Olyan, a képzőművészetben túlmenő, anyagában ma már elpusztult emlékeken, mint a lakás, a bútorzat, a ruházatkodás, melyeknek egykori visszfénye legalább a szűkszavú leltárak, a hagyatékok összeírása kapcsán ránk maradt. A lakások falait díszítő „házlőtözetek”, mint a festett deszkák, az olesó „nyíredékes” és szőrkárpitok, a festésnek nevezett székely kárpitok (szőnyegek) mellett jelentős mennyiségben bécsi, nürnbergi és olasz kárpitok — a szerző szerint — a felvidéki városoknál nagyobb mértékben voltak használtak a kolozsvári lakásokban. Ehhez járultak a fehér, veres, sárga, babos szőnyegek, egyes bútorokat borító finom kelméből készült „fedelek” és a leltárakban felsorolt képek és domborművek, s ezek együtt hallatlanul színes reneszánsz lakásbelsőt varázsolnak elénk. A különböző ládák, asztalok, ágyak (a szekrényládák kifejezés talán a népművészetben még nem rég élő szőkröny néven ismert bútor jelenti), a berakásos ládák, a kárpitozott karosszék, a tehetősebbek számára idegenből hozott ágyak, s mellettük gyakranban előforduló nyoszolyák, a megjelenő matrac (nadraezji), a színes vánkoshelyak, lepedők, paplanok még csak fokozták ezt a színességet, ugyanúgy a krakkói és ennek mintájára itthon szőtt lengyel abroszok. A fém és fa étkezési eszközök mellett elvtve előfordul, inkább mint dísz tárgy, az üveg, gyakran azonban az ezüst és arany kupák, asztaldíszek, melyek a fényűzés mellett inkább a vagyonosodó polgárság teaurálási lehetőségeit képviselik. A lakásokat Jakó Zsigmond tanulmánya nemcsak a másutt ritka s ezért kétszeresen értékes levéltári anyag közzététele miatt, hanem módszertani szempontból is jelentős a magyar reneszánsz kutatása számára.

A fenti levéltári anyagra épülő képet szerencsésen egészíti ki *Balogh Jolán*nak egy budapesti magántulajdonban levő kolozsvári származású reneszánsz ládáról szóló írása (Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból). Vörös bőrrel bevont, kovácsolt vas verekkel s ebből font virágmotívumokkal díszített, a virágokat még színes bársony betétekkel is élénkített fa láda kétségtelenül az erdélyi iparműveltség kivételes értékű darabja. Készülési kora (1776) és reneszánsz stílusa viszont olyan problémákat vet fel, melyekkel egyszer érdemes lenne a kiténő szerzőnek foglalkoznia. Külön érteke e tanulmányunk, hogy az erdélyi reneszánsz néhány virágmotívumát („Akanthusz virág” és levél, keleti és nyugati tulipán) eredet és fejlődés szempontjából külön is részletesen elemzi.

Entz Géza tanulmánya (Művészek és mesterek az erdélyi gótikában) is nagy mértékben kolozsvári vonatkozású, hiszen a szerző által feldolgozott levéltári anyag elsősorban erre a városra és Gyulafehérvárra vonatkozik. Entz tanulmányának mégsem csak az ad különleges jelentőséget, hogy jórészen új, eddig nem publikált, vagy rosszul közzétett levéltári anyagra épül, hanem szemléletének, módszerének történeti volta. A művészek neve, munkája mögött a mesterek társadalmi helyzetének változását vizsgálja, a társadalmi változás tükrében a megrendelő, a kivitelező viszonyát, tehát a művészeti élet alakulását kutatja. Ebből a szempontból a tanulmány területileg leszűkített volta ellenére is úttörő jelentőségű a szakirodalomban.

Herepei János tanulmánya az újabb fejedelmi székhelyek (Gyulafehérvár, Sárospatak) felé viszi az olvasót (A bokályos ház). Megállapítja, hogy a II. Rákóczi György fejedelem irataiban említett „bokályos ház”-ak az iszlám művészetéből ismert színes önműzses csempékkel borított különleges rendeltetésű termet, szobát jelentenek. A falakat borító bokályokat Rákóczi elcinte Konstantinápolyból vásárolja, majd ott készítteti, végül felhozatja Erdélybe a török bokály készítő mestert és itt dolgoztat vele. Egy ponton tudjuk csak az érdekes tanulmányt kiegészíteni: a Sárospataki vár 1950. évi helyreállítása során ráakadtunk néhány bokályra, s bár nem ismertük eredeti rendeltetését, a török művészetrel való szoros kapcsolatára, illetve a töredékeknek onnan való származására utaltunk is (*Derecsényi D.—Gerő L.*: A sárospataki Rákóczi vár. Bpest. 1953. 19—20. l.).

A tanulmányok második csoportját, mely nem köthető Kolozsvárhoz, vagy fejedelmi székhelyekhez, *Szász Károly* nyitja meg. Cikkében a XVI. század végétől a XIX. század közepéig Nagybányán dolgozó képirok, kő- és fafaragókra vonatkozó — eddig javarészt még közre nem tett — levéltári adatokat állította össze (Adatok a nagybányai képirok, kő- és fafaragók történetéhez). *B. Nagy Margit* a Bethlenszentmiklósi kastély építéstörténetét újabb adatok alapján helyezi új megvilágításba (Adatok a Bethlenszentmiklósi kastély építéstörténetéhez). A kastély 1765-ös összeírása alapján megállapítható, hogy az építést Bethlen Miklós 1668-ban kezdi és 1673-ban fejezi be a földszintet. Az ekkor megszakadó építkezést 1682-ben folytatja, az emelet és a híres loggia megalkotásával. Ekkor készülnek a földszint szobáinak stukkói is. Ezt a munkát

a következő évben befejezve két, ötbástyás kőfallal körülvett udvart épít a kastély erődítéseként 1686—1699 között.

K. Sebestyén József a gelencei mennyezet és karzatfestményeket ismerteti (A gelencei mennyezet és karzatfestmények). A mennyezetet díszítő kazettás falfestmények 1628-ból származnak, ami a hasonló erdélyi emlékek között is korban, művészi kivitelben előkelő helyet biztosít számukra. A XVIII. század hatvanas éveiből származó karzat festmények (kazettába foglalt olajfestmények) jóval alacsonyabb művészi színvonalat képviselnek.

Dani János a román—magyar kulturális kapcsolatok történetében is jelentős reformkori festő, Szathmári Pap Károly fiatalkorát és művészeti alakulását tárja elénk ismeretlen levéltári adatok tükrében (Adatok Szathmári Pap Károly gyermekkoráról és diákéveiről).

Végül szoroson nem is művészettörténeti tárgyú két tanulmányról kell megemlékeznünk. Az egyik *Szabó T. Attila* dolgozata: A szlovák kézimunkák erdélyi divatjának és hatásának történetéhez. A XVIII. század első harmadától a XIX. század közepéig terjedő adatanyag alapján kimutatja, hogy a szlovák kézimunkákat „gyöleszi tótok, vázsnas tótok és csipkák” terjesztik el Erdélyben és a szlovák népművészet nemcsak a magyar, hanem a román és a szász népművészetben is érezhető hatását. A másik dolgozat *Nagy Jenő* tanulmánya, melyben a székelyek jellegzetes posztóharisnyájának fejlődését vizsgálja a moldvai csángó kezdetektől napjainkig (Adatok a székely posztóharisnya fejlődéstörténetéhez). Jelentésváltozási kérdések mellett rámutat a harisnya egyes díszítő-elemei és viselője társadalmi helyzetének kapcsolatára is.

*

Meg kell végül emlékeznünk a kötet szerkesztésének és a nyomdai kivitelezésnek a gondosságáról. A majd 100 képmelléklet, a magyar, román, német és orosz nyelvű tartalmi kivonatok nagyban emelik az Emlékkönyv használhatóságát, ugyanakkor a világos képek, a szép nyomás, a rendkívül izléses kötés és borítólappal esztétikailag is magasan kiemelik a kötetet az átlagos történeti kiadványok sorából. A kiadó Bolyai Egyetem ezzel a kötettel a nagyműltű kolozsvári könyvkiadás legjobb hagyományaihoz tért vissza.

*

Áttekintve az Emlékkönyvet, ezzel bizonyos fókusz az erdélyi történeti kutatások és kutatók seregszemléjét is megoztottuk. Idősebb és fiatalabb nemzedékek képviselőivel találkoztunk, a romániai tudományos élet legelőkelőbb és legsúlyosabb egyéniségei és ifjú ígéretei vonultak el előttünk. Többségben az utóbbiak voltak, a kutatók derékhadát már nem a polgári korszakban kiformálódott idősebbek, hanem az új, marxista módszerrel dolgozó nemzedék alkotja, s ez a gárda, hosszú évek belső alakulása után, éppen ezzel a kötettel jelentkezik először az igényes szakkutatás területén. Módszere talán még nem forrott ki minden téren, munkája még csak most érleli az első gyümölcsöket — de a kezdeti eredmények biztos alapul szolgálnak, melyre bátran épülhetnek az elkövetkező évtizedek kutatásai.

Az elmondottakból azonban még egy nyilvánvaló: az Emlékkönyv sajátos és egyedülálló tudománypolitikai jelentősége. Emlékeznünk még a nacionalista ellentétéktől megérett légré, mely nemegyszer egy országon belül ugyanannak a tudományos munkát. Most pedig egy kötetben egymás mellett sorakoznak magyar, román és szász kutatók, romániai és magyarországi tanulmányai, s különböző nyelvű írások egyenrangú felekként alkotó harmóniában olvadnak össze. Egyetértünk a kolozsvári Utunk kritikájával. Kiss Jenővel, hogy ez ma már természetes. De egyetértünk vele abban is, hogy „ebben a természetesen van valami meghatározó, mert először találkozunk vele”. Először esik meg, hogy magyar, román és szász tudósok, az erdélyi föld évszázadok óta együttélő népeinek fiai saját anyanyelvükön együtt szólnak meg, hogy leróják tiszteletüket egy nagy erdélyi magyar történetíró előtt. „Mi ez — mondja Kiss Jenő —, ha nem a népek testvériségéről vallott elvünk élettél való megtöltése, eleven kifejeződése? S ha ehhez hozzávesszük, hogy a hazai szerzők írásai mellett magyarországi tudósok munkái is szerepelnek, a kép mindinkább kitágul, s a könyv a demokratikus együttműködés szép példájává nemeseedik.” Hosszú volt idő az út, s néha rögös is — de hogy a romániai történészek eljuthattak ide, abban a népi demokratikus rendszer, a Román Népköztársaság nemzetiségi politikájának nagy sikerét láthatjuk. A kormány politikájának eredménye, hogy nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül mozgósítani tudta legjobb és legtehetősebb

sebb tudósait egy koránál fogva nyilvánvalóan nem marxista, de az ország tudományos életének csendes és szorgalmas munkásságával nagy szolgálatokat tevő kisebbségi szakember életművének megünneplésére, sőt ehhez az ünnepléshez maga is hozzájárult, amikor Kelemen Lajost az évforduló alkalmából a munkáérdekmrend első osztályával tüntette ki. Úgy érezzük, hogy ez a kitüntetés az ő személyén keresztül a megújult romániai magyar történeti kutatásnak is szült, annak a kutatógárdának, melyet nagyrészt Kelemen Lajos nevelt el, s mely emberségben, a történeti igazság felkutatásáért való áldozatosságban példaképének tekinti őt.

Az Emlékkönyv megjelenése mindezekért nem csupán szakmabeli esemény, hanem mindazok ünnepe, akik a magyar és a román nép boldogulásának útját szellemi s anyagi erőik egyesítésében vélik felfedezni.

BENDA KÁLMÁN, DERCSÉNYI DEZSŐ, PÓCZY KLÁRA,
TARNAI ANDOR, TÓTH ANDRÁS

ИСТОРИЯ БОЛГАРИИ. ТОМ II

(Москва, Изд. Академии Наук СССР. 1955. 610 l., 2 tk.)

BULGÁRIA TÖRTÉNETE II. KÖT.

Ez a kötet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai Intézetének a kiadásában jelent meg, folytatása az 1954-ben megjelent kötetnek, amelyet folyóiratunk hasábjain Perényi József ismertetett (1955. 3. sz. 505–509. l.). Ezt a kötetet is P. N. Tretyakov, Sz. A. Nyikityin és L. B. Valev szerkesztették, szerzői M. A. Birman, L. B. Valev, K. N. Gyerzsavin, V. I. Zlidnyev és I. M. Septunov. A kötet két részben, összesen 13 fejezetben ismerteti Bulgária történetét 1917-től a legújabb korig. Az első rész a kapitalizmus általános válságának a korát, a második rész a népi demokratikus Bulgária történetét tárgyalja. Az 1. fejezet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán Bulgáriában is fellépő forradalmi mozgalmat ábrázolja, elmondja az 1918 szeptemberi katonai felkelés történetét, a Bolgár Kommunista Párt megalakulását és az 1919-es év nagy sztrájkmozgalmaikat. A 2. fejezet a Bolgár Népi Földműves Szövetség kormányzásának az időszakát tárgyalja 1920 májusától 1923 júniusáig, részletesen ismerteti az osztályharc alakulását ebben a korszakban, a reakciós polgári pártok tömörülését a kormányzat megbuktatására és az 1923. június 9-én végrehajtott államcsínyt, amelynek során a polgári pártok a király és a katonaság segítségével megdöntötték a parasztpárti kormányt és fasiszta diktatúrát vezettek be. A 3. fejezet a Bolgár Kommunista Párt által szervezett és vezetett 1923. évi szeptemberi felkelés előzményeit és lefolyását ismerteti, részletesen elmondja, hogy a kommunista párt a III. Internacionálé hatása alatt szakított hibás felfogásával, amely szerint a június 9-i államcsíny csak a falusi és városi burzsoázia harca, ezért a pártnak ebben a harcban semlegesnek kell maradnia. Már augusztusban a párt központi vezetősége felismerte a hibát és megindította a fegyveres felkelés előkészítését. A könyv részletesen felsorolja azokat az okokat, amelyek a felkelés bukására vezettek. Az 1923–1929 közötti időszak eseményeit tárgyaló 4. fejezet a reakciós kormányok bel- és külpolitikája mellett nagy figyelmet fordít a munkásmozgalom fejlődésére és ismerteti azokat az okokat, amelyek a kommunista párton belül baloldali szektás vezetőség megalakulásához vezettek. Az 5. fejezet a világgazdasági válság korszakával foglalkozik. Ennek hatásai olyan súlyosak voltak, hogy az eddigi kormányzat 1931-ben megbukott és az ellenzéki polgári pártok kerültek kormányra. A 6. fejezet a második világháború előkészítésének a korával foglalkozik. Ismerteti az 1934. május 19-én végrehajtott fasiszta államcsínyt, amelynek során egy kis fasiszta csoport szerezte meg a hatalmat. Ez a csoport igyekezett közeledni a Szovjetunióhoz, Franciaországhoz és Jugoszláviához, szakított az 1923 óta uralkon a Szovjetunióhoz, Franciaország és Olaszország politikájával. E miatt és a király háttérbeszorítása miatt III. Borisz már 1935 elején a tisztikar segítségével újabb államcsínnel megdöntötte ezt a kormányt és ezzel megteremtette az átmenetet saját személyes diktatúrájához. Külpolitikailag ez ismét teljes mértékben a német orientációt eredményezte, ennek következtében Bulgária 1941-ben belépett Németország oldalán a Jugoszlávia elleni hadjáratba és később Angliával, az Egyesült Államokkal és szövetségeseivel is hadállapotba került. Az orosz nép iránti szeretet és tisztelet azonban olyan nagy volt a bolgár nép széles köreiben, hogy a Szovjetunió ellen a kormány nem mert nyíltan háborúba lépni. 1938-ban a Bolgár Kom-

munista Párt beolvadt a korábban legálisan működő, de a fasiszta rendszer által a kommunista párthoz hasonlóan illegálisba kényszerített Bolgár Munkáspártba. A következő, 7. fejezet megkapó képet rajzol a bolgár nép fasisztaellenes harcáról, a német megszállás és a hazai fasiszta rendszer ellen küzdő partizáncsapatokról. Ebben a küzdelemben a szektás vezetőkől megszabadult Bolgár Munkáspárt állt az élen, a párt 1942-ben a haladó antifasiszta erők tömörítésére létrehozta a Hazafias Frontot. A 8. fejezet igen részletes képet ad az egész korszak kulturális fejlődéséről és világosan megmutatja azt, hogy a kultúra terén hogyan tikrózódott a bolgár nép egyértelműen fasisztaellenes, demokratikus és haladó beállítottsága.

A 9. fejezet 1944 nyarának és koraőszenek sorsdöntő eseményeit mutatja be, a forradalmi helyzet érelődését, az uralkodó osztály kétségbeesett kísérleteit hatalma megtartására és az 1944. szeptember 9-én győzelmet aratott népi felkelést, bár a felkelést közvetlenül megelőző hetek drámai eseményeit kissé szűkszavúan tárgyalja, sok érdekes és fontos részletre nem tér ki. Ezzel a felkeléssel új korszak, a népi demokrácia korszaka kezdődött a bolgár nép életében. A 10. fejezet a második világháború végéig eltelt időszak eseményeivel foglalkozik. Bulgária bekapcsolódott a fasiszta Németország szétzúzásaért vívott küzdelemben, bolgár csapatok harcoltak a Dunántúlon Magyarország felszabadításáért is. Otthon pedig a Hazafias Front kormányja megkezdte az első intézkedéseket a fasiszta rendszer maradványainak megsemmisítésére és Bulgária demokratikus átalakítására. A 11. fejezet az 1948-ig tartó korszakot ábrázolja. Ez alatt az idő alatt Bulgária népköztársasággá alakult át, a bolgár nép a kommunista párt vezetésével a két éves terv során hozzálatott a népgazdaság helyreállításához, megtörtént a bankok és a nagyipar államosítása és közben a nemzetgyűlés megszavazta a Bolgár Népköztársaság új alkotmányát. A 12. fejezet az 1948 óta eltelt fejlődéssel foglalkozik, megmutatja az elmaradott agrárország átalakítását az első ötéves terv során erőteljes nagyiparral rendelkező országgá, a dolgozók életszínvonalának növekedését. A békéért töretlen harcot vívó népi demokratikus Bulgária külpolitikáját 1955 nyaráig követi nyomon. Az utolsó fejezet a népi demokratikus korszak kultúráját ismerteti és hangsúlyozza azt az óriási minőségű változást, amely a marxista-leninista ideológia győzelmé révén az egész kultúra területén bekövetkezett.

Ez a futólagos áttekintés természetesen korántsem adhat képet a könyv gazdag anyagáról, hiszen ez a kollektív munka a bolgár történelemnek minden fontos kérdésére és eseményére kiterjed, eredményeinek és értékeléseinek részletes ismertetése mérhetetlenül megduzzasztaná az ismertetés kereteit. A könyv a nagyközönség számára is íródott, sok illusztrációval teszi érthetőbbé és élvezetesebbé mondanivalóját. Érdekes összevetésekre is ad alkalmat a kötet egyrészt a már megjelent első kötettel, másrészt a bolgár történezzek által írt, ugyancsak két kötetes bolgár történelemmel. Az első orosz kötethez viszonyítva meg kell állapítanunk, hogy sokkal kevesebbet idéz forrásokat, mint az első kötet, az egyes kérdések historiográfiáját sem mutatja be (persze az első kötet tárgyánál fogva sokkal több lehetőséget nyújtott erre, hiszen a korábbi korszakok történeti irodalma jóval bőségesebb). De éppen a források idézésének hiánya miatt különösen fontos lett volna, hogy az első kötethez hasonlóan az olvasó itt is megkapja a korszakra vonatkozó történeti irodalom bibliográfiáját. Ez azonban sajnos ebből a kötetből hiányzik. Az első kötettel szemben viszont az itt tárgyaltak előnye az események összefogottabb, szervezettebb és folyamatosabb ábrázolása. Érdekes, hogy a Bolgár Népi Földműves Szövetség kormányzatával kapcsolatban kötetünk élesebben bírálja a parasztkormány negatív vonásait, elsősorban a kommunista párt ellen irányuló harcait, míg a bolgár összefoglalás inkább a kormányzat haladó, demokratikus vonásait emeli ki. A munka a szovjet közönség számára készült, ezért természetesen igen részletesen foglalkozik a szovjet-bolgár kapcsolatok történetével. A népi demokratikus korszakot tárgyaló résznél viszont azt állapíthatjuk meg, hogy sokhelyt több konkrét adatot hoz, mint a bolgár történezzek, így különösen részletesen dokumentálja az életszínvonal emelkedésének egyes adatait.

A könyvet részletes név-, helynév- és népnévmutató mellett kronológiai táblázat egészíti ki, ez a bolgár történelem egészét felöleli, az új- és a legújabb kor eseményeit persze ez is részletesebben tárgyalja, mint az előző korszakokat, ebben a két kötet egész beosztásához és felfogásához igazodik. Ezért különösen a legutolsó évtizedekre ez a táblázat hasznos áttekintést nyújt. A kötethez mellékletként járul két térkép, az egyik Bulgária fizikai földrajzi képét mutatja be, a másik jó áttekintést ad az 1941 és 1944 között lefolyt partizánharcokról és a Szovjet Hadsereg hadműveleteiről.

Annak ellenére, hogy az 1917. ill. 1945 óta eltelt időszak a Szovjetunió kivételével a többi történetének legfontosabb, leghősiesebb korszaka, a Szovjetunió kivételével a többi országban nemigen rendelkezünk ezt a korszakot tárgyaló összefoglaló munkával. Annál